

yetine yol açmış ve devletin birtakım önlemler alması istenmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında mekteplerin ıslahı sırasında cerre çıkmak usulü de kaldırılmak istenmiştir. Nitekim Cevdet Efendi (Paşa) Darülmualimîn müdürlüğü sırasında yaptığı köklü ıslahat sırasında talebe tahsisatını artırıp mektebe kabul ve imtihan usullerini düzenlerken talebenin ders zamanını yarı yarıya azaltan cerre çıkmak usulünü de kaldırmıştır. Ayrıca medreselerin ıslahı ve itibarının yeniden sağlanması konusunda yazılan makalelerde cer uygulamasına da temas edildiği görülür. Bu arada İslâmî bilgileri öğretmek gayesiyle kasaba ve köylere giden bu kişilerin iyi örnek olmaları beklenirken halkı büsbütün dinden soğutacak tutum ve davranışlarda bulundukları belirtilmiştir. Bundan dolayı meşihat makamının bu hususta bir düzenleme yapması, sıkı tedbirler alması, hatta mümkünse onur kırıcı sayılabilecek bu âdeti tamamen kaldırması bile istenmiştir.

Cer Cumhuriyet döneminde de kısmen devam etmiş, ancak okullardan yetişen din görevlilerinin şehir, kasaba ve köylere resmen tayini sonucunda bu uygulama tarihe karışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, III, nr. 411; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 125; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 554; Uluçay, XVII. Asırda Saruhan, s. 24-25; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 201, 203; *Kanun-nâme-i Ehl-i Hıref* (haz. Abdullah Uysal), Ankara 1982, s. 94; Edhem Ruhi, "Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye", *SR*, X/248 (1331), s. 230-232; Ali Söylemezoğlu, "Cevdet Paşa", *İA*, III, 115; Pakalın, I, 279-280, 283; R. Ekrem Koçu, "Cer", *İst.A*, VII, 3495-3496.

MEHMET İPŞİRLİ

CERÂCİME

(الجراجمة)

Toros ve Amanos dağlarında yaşayan ve Bizans İmparatorluğu'na asker olarak hizmet veren hristiyan bir topluluk.

Cerâcime cürçümânî kelimesinin çoğuludur. Amanos dağının Karadağ tepesinde kurulmuş olan Cürçüme şehrinde yaşayan halka müslüman Araplar Cürçümânî, Bizanslılar ise Mardaites (Merdeîler) derlerdi. Bazı kaynaklarda yanlış olarak Cürâcime ve Harâcime şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Cerâcime'nin bir kısmı da Kuzey Suriye'nin bazı müstahkem mevkiileriyle Antakya civarında yerleşmişti. Etnik menşeleri bilinmeyen

ve Bizans Devleti'ne karşı yarı bağımsız bir topluluk olan Cerâcime, İslâm-Bizans sınırı boyunca, bir Bizans tarihçisinin ifadesiyle, Anadolu'nun savunmasında "tunçtan bir duvar" teşkil ediyordu. Cerâcime'nin, ilk fetihler sırasında İslâm ordularının Suriye'nin kuzey taraflarına doğru ilerleyişinin durdurulmasında Bizans'ın sınır muhafızı olarak önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Bizans kaynaklarında Cerâcime'ye "âsi, dinsiz, eşkiya" anlamında Mardaites denilmektedir. Yağma ve savaşlarla geçimlerini sağlayan ve yarı göçebe hayatı yaşayan bu hristiyan zümreler dindar bir topluluk değildi. Honigmann onları, Amanoslar'da oturan hristiyan çapulcu kavim olarak tanıtırken Runciman bu zümrelerin Araplar'la dinleri için değil gururları ve vahşi bağımsızlık duyguları için savaştıklarını söyler.

Hız. Ömer zamanında Ebû Ubeyde b. Cerrâh Antakya'yı fethedince Cerâcime korkup Bizans'a sığınmayı düşündü. Ancak müslümanlar bu durumu farketmedikleri için onlara dokunmadılar. Antakya halkı müslümanlarla yapılan antlaşmayı bozup ihanet edince Suriye Valisi Ebû Ubeyde şehri ikinci defa fethetmek üzere Habîb b. Mesleme el-Fihri kumandasında yeni bir ordu daha gönderdi. Şehri fetheden Habîb b. Mesleme Cürçüme şehri üzerine yürüdü; Cerâcime barış istemek zorunda kaldı. Yapılan antlaşmaya göre Cerâcime gerektiğinde asker vermeyi, Amanos dağı ile Suriye'ye giriş çıkış noktalarına hâkim geçitlerdeki küçük kalelerde bulunduraçağı kuvvetlerle müslümanlara bilgi vermek ve casusluk yapmak suretiyle yardımcı olmayı kabul etti. Buna karşılık bu zümreler cizye vergisinden muaf tutuldular; ayrıca müslümanlarla birlikte katılacakları savaşlarda öldürecekleri kimselerin üzerlerindeki eşya da kendilerine bırakılacaktı. Bu arada Cerâcime'nin yaşadığı köy ve şehirlerde bulunan tacirlerle diğer zümreler de bu antlaşmaya dahil edildiler.

Ancak bu antlaşmaya rağmen Cerâcime, kendilerine kim daha fazla para verirse onun hesabına çalışıyor, bazan Bizans, bazan da İslâm devleti lehine faaliyet gösteriyordu. Dağlık bölgelerde yaşadıkları için bu zümreler kolay kolay itaat altına alınamıyordu. Hatta bazı Bizans tarihçileri, İslâm ordularının Toroslar'ı geçip Anadolu içlerine ve İstanbul'a doğru ilerlemesinin durdurulmasında en önemli âmil olarak Cerâcime'nin fa-

aliyetlerini gösterirler. Bizans kaynaklarında yer alan bir rivayete göre, Muâviye zamanında (yaklaşık 46 [666] yılında) Bizans'ın teşviki ve birkaç süvari birliğinin desteğiyle harekete geçen Cerâcime Filistin'e kadar ilerleyerek belli başlı stratejik noktaları ele geçirmiş, müslüman idaresinden memnun olmayan bazı gayri müslim zümrelerle esirler de kendilerine katılmışlardı. Muâviye bu tehlikeli hareketi durdurmak için Cerâcime'yi teşvik ve tahrik eden Bizans imparatorunun istediği yıllık 3000 dinar ile elli at vermeyi ve 8000 esiri serbest bırakmayı kabul etmek zorunda kalmıştır.

Fakat Bizans kaynaklarının bu haberi İslâm kaynaklarında zikredilmemektedir. Nitekim J. Wellhausen, bu antlaşmanın Abdülmelik b. Mervân devrindeki antlaşma ile karıştırılmış olduğunu ileri sürer. Belâzûri ise Abdülmelik b. Mervân döneminde Cerâcime'ye ait gelişmeleri anlatırken, Abdülmelik'in Iraklılar'la savaştığı sırada Bizanslılar'la bir antlaşma yapan Muâviye'nin siyasetini takip ettiğini söyler (*Fütûh*, s. 189-190). Ancak Belâzûri bu hadiseyi Bizans kaynaklarından daha önceki bir devreye, onun Hz. Ali ile mücadele zamanına ait gösterir. Nitekim Halife b. Hayyât, Muâviye'nin Bizans ile 41 (661) yılında bir antlaşma yaptığını zikreder (*et-Târîh*, I, 236).

Cerâcime Abdülmelik b. Mervân zamanında (685-705), Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'deki hilâfet iddiası ve Amr b. Saîd el-Eşdak'ın Dimaşk'taki isyanı sırasında 69-70 (688-689) yıllarında yeniden ortaya çıktı. Bizans İmparatoru II. Iustinianos bu karışıklıklardan faydalanarak Cerâcime'yi Suriye'ye saldırmaya teşvik etti, onlara silâh ve asker verdi. Bu saldırı sonucunda Bizanslı askerlerle Cerâcime Filistin'e kadar ilerlemişlerdir. Zor durumda kalan Abdülmelik, Muâviye'ninkinden çok daha ağır şartlarla yeni bir antlaşma yapmaya mecbur oldu.

Velid b. Abdülmelik zamanında (705-715) Cerâcime'nin Bizans ile yeniden iş birliği yaptığının duyulması üzerine Mesleme b. Abdülmelik b. Mervân bir ordu ile onların üzerine gönderildi ve Amanos bölgesi kesin olarak müslümanların eline geçti. Anadolu'ya kaçan Cerâcime Bizans İmparatoru II. Iustinianos tarafından Antalya ve çevresine yerleştirildi. Aynı zamanda denizci olan bu zümreler korsanlık yaparak sahillerdeki İslâm topraklarına ve Akdeniz'deki gemilere saldırılar düzenliyorlardı. Bunlardan İslâm devleti hâkimiyeti altında yaşamayı ka-

bul edenlerle yeni bir antlaşma yapıldı. Emevîler zamanında oldukça önemli rol oynayan ve Abbâsîler devrinde bazı imtiyazlara sahip olan Cerâcime, Halife Mûtevekkil-Alellah döneminde (847-861) cizye ödemek zorunda kaldı ve sınır boy-larında istihdam edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn'ül-Esir, *en-Nihâye*, "cerâcime" md.; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), I, 236; Belâzûrî, *Fûtûh* (Müneccid), s. 189-193; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 796, 1185; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 123; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (trc. Arif Müfit Mansel), Ankara 1943, I, 273; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 88 (burada Merdeîler yerine yanlışlıkla Maronîler yazılmıştır); *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 588; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 37-38 (burada da Merdeîler yerine Mârûnîler yazılmıştır); G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 109, 115-116, 123; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 324; a.mlf., *Târîhu Sûriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. Kemal Yâzıcı), Beyrut 1959, II, 52-54; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 16-17; "Cerâcime", *İA*, III, 104; H. Lammens, "Merdeîler", a.e., VII, 757-759; M. Canard, "Djârâdjima", *EJ* (Fr.), II, 468-469.

MUSTAFA FAYDA

CERÂYE

(الجرایة)

Mısır'da ve Haremeyn'de hizmet gören idarecilere, ulemâya, askerlere ve fakirlere Mısır hassa ambarından ayrılan aynı tahsisat.

Cerâye Arapça bir kelime olup "hak edenlere ayrılan bir nevi sadaka" (sada-ka-i câriye) anlamına gelir. Önceleri İslâm devletlerinde görevlilere, askerlere, ilim erbabına, fakirlere ve hayır müesseselerine günlük çeşitli gıda maddeleri tahsis edilir ve buna "er-revâtib'ül-câriye" adı veriliirdi. Cerâye tabirine ise ilk defa Mısır eyaletine ait Osmanlı vesikalarında, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tahsis edilmiş muayyen bir miktar hububatı ifade eden bir anlamda rastlanmaktadır.

Söz konusu vesikalara, cerâye ve alik (yem) defterlerine göre Mısır cerâyesi, umuma ve ileri gelenlere mahsus olmak üzere (âm ve hâs cerâye) iki kısma ayrılmıştı. Hububattan günlük ve aynı olarak tahsis edilen umumi cerâye Mısır'ın mîrî hazinesinden maaş alan devletin her görevlisine ve askerlere, hayvanlarının yemiyle beraber eyaletin hassa ambarından verilirdi. Ayrıca bu tahsisat dev-

lete hizmeti geçenlere ve yararlılığı görülenlere reislerinin arzlarıyla bir vazifenin boşalması halinde verilir, ardından tezkireleri kendilerine gönderilir, uygulanması için de Mısır beylerbeyine ve defterdarına bununla ilgili emirler yollanır; bunların isimlerinin, cerâyelerinin miktarının ve bunu ne şekilde tasarruf ettiklerinin cerâye defterlerine kaydedilmesi istenirdi.

Tayin edilen cerâyenin miktarı Mısır ambarının durumuna, hak sahiplerinin rütbe ve nüfuzlarına göre tesbit edilirdi. Mısır beylerbeyinin cerâyesi 250-500 erdeb* buğday civarında olup eyalet kadısının 20-30, defterdarın 40-50, muhafaza beylerinin 30-40, emekliye ayrılmış beyler, dergâh-ı âlî çavuş ve müteferrikalarının 30 erdeb civarındaydı. Ayrıca bunlar kendi tahsisatlarından bir miktarı hassa ambarından cerâyeleri olmayan kişilere, idarecilere ve askerlerine de ihsan edebilirlerdi.

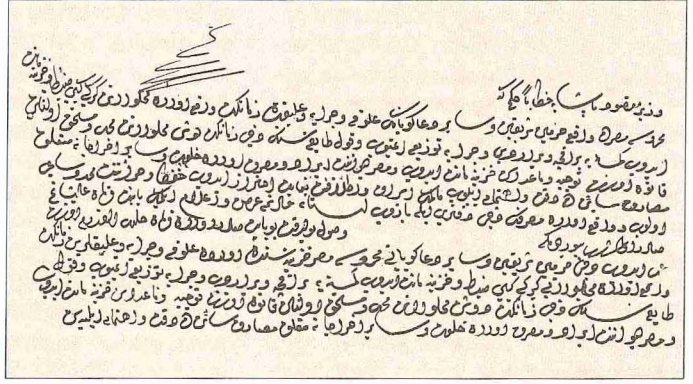
Cerâye alanlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar tahsis edilen cerâyelerini ancak ellerindeki tezkireleri göstermek suretiyle sağlayabilirlerdi. Mısır eyalet merkezinde bulunanların günlük cerâyeleri hassa ambarından haftada bir kere kendileri veya kendi adlarına vekilleri tarafından alınırdı. Eyaletin diğer bölgelerinde çeşitli hizmetleri görenlerin cerâyeleri ise ya kendilerine diğer ihtiyaçlarıyla beraber aylık olarak gönderilir, ya da o vilâyetin mîrî topraklarından "kulfe" adı altında bir çeşit vergi (her fed-dân* dan bir cerâye) olarak alınırdı. Görevleri Haremeyn, Yemen ve Habeşistan'da olup maaşlarını Mısır hazinesinden alan devlet adamları ve maiyetindekilerin cerâyeleri de altı aylık veya bir yıllık olarak bir görevli vasıtasıyla kendilerine ulaştırılırdı.

Cerâye tahsisatı bunu alan şahsın vefatı halinde kesilir, eğer geride vârisleri varsa gönderilen emir gereğince cerâ-

yeleri şer'î kanunlar çerçevesinde kendilerine yeniden verilir ve bunlar eyaletin cerâye defterlerine kaydedilirdi.

Haremeyn cerâyesi adıyla bilinen özel cerâye ise Mekke şerifine (yılıda 600 erdeb), kadısına (400 erdeb), şeyhülharemine (250 erdeb) ve nâibine; Medine kadısına (200 erdeb), şeyhülharemine (250 erdeb), nâibine ve oralarda görevli bazı memurlara tahsis edilirdi. Her yıl Mısır'dan çıkan Haremeyn surre*siyle beraber gönderilen bu cerâye Haremeyn mücâvirlerinden ulemâ, meşâyih ve fukaraya verilirdi. Ayrıca bazı cami ve zâviye gibi müesseseler sadakaya benzer tarzda cerâyeden faydalanabilirdi. Yine Mısır'da kale erlerinin cerâyeden tahsisatları vardı.

XVI. yüzyılın sonlarında cerâye sahipleri bir yolunu bularak kendileri hayatta oldukları halde tahsisatlarını çocuklarına ve hanımlarına bırakıp başka görevler elde etmeye çalıştıklarından Mısır hassa ambarı büyük bir sıkıntı içine düştü. Bunun da tesiriyle Mısır'daki idareci ve görevliler için cerâye temini zorlaşınca her yıl Haremeyn'e gönderilen cerâyeye tehir edilir, bazan da hiç gönderilemezdi. Bu gibi yolsuzluklar ve özellikle XVII. yüzyılda devlet merkezinin içine düştüğü malî buhran sebebiyle boşalan cerâyenin Mısır hazinesine aktarılması emredildi. Ancak bu durum istenilen sonucu vermedi. Çünkü daha önce cerâyenin Mısır ambarından tayin edilmesi emredildiği halde bu defa Mısır hazinesinden tahsis imkânı ortaya çıkmış, böylece devletin mîrî hazinesine yeni bir yük binmiş ve birçok problemin baş göstermesine sebep olmuştu. Önceleri hesapları ayrı yapılan cerâyelerin muhasebesi Mısır mîrî hazinesinin genel muhasebesine karışarak eyaletin ve devletin malî durumu üzerinde menfi bir rol oynadı, daha sonra da giderek önemini kaybetmeye başladı.

Mısır'da boşalan cerâye tahsisatlarının dağıtılmayıp hazinece zaptına dair bir hüküm (BA, MD, nr. 89, s. 88, hk. 219)